

קמ"ז מזמורי תהלים

יוחנן קאפח

- א -

נוסח התנ"ך המצוי בידינו נשמר במשך אלפי שנים במסורת שעברה מדור לדור, אך חרף שמירה זו, ישנם מספר מקומות שבהם נוסחנו שונה מעט מן הנוסח שהיה לפני חכמי התלמוד,¹ ואף לפני אלה האחרונים נראה שהיו מספר מסורות.² הבדלים אלו, כמובן, לא פסחו גם על ספר תהלים,³ אלא שבספר זה, מלבד הבדלי נוסח, ישנם הבדלים גם במספר המזמורים שבספר. במספר מקורות תלמודיים מובא, כי מספר פרקי

1. ראה דברי התוספות לשבת נה ע"ב, ד"ה 'מעבירים'. לענין שינויים בנוסחי התנ"ך ראה דברי הרב מרדכי ברויאר בהקדמתו לתנ"ך.
2. לדוגמה, נחלקו האמוראים בגמרא, אם 'הללויה', 'כס יה', 'ידידיה' ו'מרחביה' תיבה אחת או שתי תיבות. וכן נחלקו שם רב חסדא ורבה בר רב הונא, אם הללויה סוף פירקא או ריש פירקא (פס' קיז ע"א).
3. לדוגמה, ראה בקידושין ל ע"א: יתנו רבנן: חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוּ פסוקי ס"ת, יתר עליו תהלים שמונה. כלומר, על פי מסורת חז"ל זו, מספר פסוקי ספר תהלים הוא 5896. ואילו בנוסחנו יש רק 2527 פסוקים, פחות מחצי! אמנם ייתכן שלשיטתם נחשב כל טור בעל שתי צלעות מקבילות פסוק בפני עצמו, אולם אין אנו יכולים לברר את פרטי הדברים (תהלים, דעת מקרא, עמ' ג-ד).

תהלים אינו קי"נ, אלא קמ"ז בלבד,⁴ וכך לדוגמה אנו מוצאים במדרש ישוחר טובי:⁵

אמר ר' יהושע בן לוי יבא עלי כך וכך, אם נסתכלתי בספר אגדה מימי, אלא פעם אחת מצאתי ספר אגדה, וראיתי בו מאה ושבעים וחמשי פרשיות... כנגד מאה ושבעים וחמש שנותיו של אברהם אבינו... ומאה וארבעים ושבעה מזמורים שבספר תהלים, כנגד שנותיו של יעקב, מה טעם, אמר ר' אבא בר כהנא: ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהי' כב ד).

מן המדרש הנ"ל וממקורות תלמודיים נוספים נראה, שחלוקת המזמורים בימים הקדומים שונה הייתה מחלוקת המזמורים שלפנינו. בעבר נעשו ניסיונות רבים לזהות את קמ"ז המזמורים הקדומים, אלא, שלדעתנו, אף לא אחת מהן מספקת. במאמר זה נסקור את ההצעות השונות, וננסה להגיע למסקנות חדשות.

- 2 -

ברור שעל מנת להגיע לקמ"ז מזמורים, יש צורך לראות כמאוחדים לפחות שלושה⁶ מזמורים עם המזמורים הסמוכים⁷ הקודמים להם, ולראותם המשך של אותם מזמורים. כמובן, שאין לאחד אלא מזמורים שעוסקים באותו נושא, וכל שכן אם יש בהם חזרה על אותם ביטויים או שניתן לזהות ביניהם רצף מסוים. נקודת מוצא נוספת, המזמורים שאותם

4. החלוקה לקי"נ פרקים הייתה מקובלת כבר בזמן חכמי התלמוד, כפי שנראה להלן.
5. שו"ת (כב, יט) ושם (קד, ב); וכן ירושלמי שבת פרק טז ה"א; מסכת סופרים טז, יא; ילקיש תהלים (תרפה, תתסי"ב).
6. זאת, כמובן, בהנחה שאין עדויות נאמנות לפיצולם של מזמורים אחרים, כפי שיבואר להלן.
7. מלבד שזו סברה פשוטה וכך הדעת נותנת, כך מובא גם במהרשי"א (ברכות י ע"א, ד"ה יפתח), וכך נביא להלן גם מדעותיהם של אחרים.

ניתן לאחד, הם דווקא אלו שאין להם 'כותרתי' פתיחה בתחילתם, ומתוך ק"י פרקים, ישנם עשרה⁸ מזמורים פוטנציאליים: 'למה רגשוי' (ב), 'למה הי' תעמודי' (י), 'שפטני א-להים' (מג), 'בך הי' חסיתי' (עא), 'יושב בסתר עליון' (צא), 'אל נקמותי' (צד), 'לכו נרננה' (צה), 'בצאת ישראל' (קיד), 'לא לנו הי' (קטו), 'אהבתי כי ישמע' (קטז). להלן נדון גם במזמורים אחרים, שיש להם כותרת פתיחה, משום שישנן עדויות, שבנוסחאות מסוימות היו מחוברים למזמורים שקדמו להם.

נעיין תחילה באפשרות חיבורו של כל אחד מהמזמורים הנ"ל חסרי הכותרת, ומה נאמר על כך בדברי חז"ל ורבותינו הראשונים, כדי לנסות ולזהות את הפרקים, שבהם יש הסתברות גבוהה ביותר של מיזוג. לאחר מכן נציג את הפתרונות הקודמים, ולאחריהם נציע פתרון חדש.

'למה רגשוי' (מזמור ב)

קדמות חיבורם של מזמורים א-ב נראה שאינה מוטלת בספק, ועדות ברורה לכך אנו מוצאים בתלמוד הבבלי (ברכות ט ע"ב-י ע"א):

מכדי, האי יהיו לרצון אמרי פי - משמע לבסוף ומשמע מעיקרא - דבעינא למימר. מאי טעמא תקנוהו רבנן לאחר שמונה-עשרה ברכות? לימרו מעיקרא! - אמר רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי: הואיל ולא אמרו דוד אלא לאחר שמונה-עשרה פרשיות, לפיכך תקינו רבנן לאחר שמונה-עשרה ברכות. הני שמונה-עשרה, תשע-עשרה הוין! -

8. באמרנו 'כתובתי', כוונתנו לפתיחה של מזמור, המאפיינת באופן ברור תחילה של מזמור או שמופיעה בפתיחה למזמורים אחרים. לפיכך מזמור 'הי' מלך גאות לבשי' (צג) אינו נכלל ברשימה זו, משום שפתיחה זו אכן מהווה 'כותרתי', ובה מתחילים מספר מזמורים אחרים (צז, צט). יש להעיר עוד, שבאמרנו 'כותרתי', אין כוונתנו ל'כתובתי' עפ"י הגדרתו של חכם (דעת מקרא, מבוא עמ' ה). עפ"י הגדרתו, 'כתובתי' היא הכינוי המיוחד למזמור, שם המשורר או מחבר המזמור, כינויי הנעימות שעל פיהן יש לשורר את המזמור, והמועד שבו נאמר המזמור. עפ"י הגדרתו, שלושים וארבעה מזמורים הם ללא כתובת כלל.

'אשרי האישי' (מזמור א) ו'למה רגשו גוים' (מזמור ב) חדא פרשה היא. דאמר רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי: מאה ושלש פרשיות אמר דוד, ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים, שנאמר: 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה' (תהי קד לה). הני מאה ושלש, מאה וארבע הויין! אלא שמע מינה: 'אשרי האישי' ו'למה רגשו גוים' חדא פרשה היא. דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי וסיים בה באשרי; פתח באשרי - דכתיב, 'אשרי האישי', וסיים באשרי - דכתיב 'אשרי כל חוסי בו'.

ממקור זה נראה בעליל, ששני פרקיו הראשונים של ספר תהלים היו במקורם מזמור אחד, והראיה שהגמרא מביאה לכך היא, שהפתיחה של מזמור א זהה לסיום מזמור ב. מכאן נוכל לקבוע עיקרון חשוב נוסף: כל מזמור המתחיל ומסיים באותו מטבע לשון, מלבד היותו חביב על מחברו, יש בכך סימן למזמור אחיד. גם בעלי התוספות ציינו,⁹ שכל מזמור שיש בו "חתימה מעין פתיחה כמו: 'תהלה לדוד' (מזמור קמה), שפתח בתהלה וסיים בתהלה - 'תהלת ה' ידבר פי', וכן הרבה פרשיות¹⁰ שמתחילות בהללויה ומסיימות בהללויה" - הוא מזמור אחיד, שהיה חביב ביותר על דוד המלך. על מזמורים אלו הוסיף הרשב"א¹¹ גם את מזמור ח, הפותח ומסיים בפסוק: 'ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ'. לרשימה זו ניתן להוסיף גם את המזמורים 'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו' (מזמורים קיח, קלו) ו'ברכי נפשי את ה' (קג, קד).

בתלמוד הירושלמי מובאים הדברים בצורה מעט שונה, אך גם משם עולה בבירור, שמזמור 'למה רגשו' אינו מזמור בפני עצמו, ועל כן אין

9. שם, ד"ה יכל פרשה.

10. מזמורים קיג, קלה, קמו-קנ.

11. שם, ד"ה 'פתח באשרי', וראה מנחת שי (בהקדמה לתהלים).

למנותו בכלל מזמורי התהלים, וכך מובא שם (ברכות לג ע"ב):

ולמה שמונה עשרה? רבי יהושע בן לוי אומר: כנגד שמונה עשרה מזמורות שכתוב מראשו של תילים עד 'יענך ה' ביום צרה' (כ ב), אם יאמר לך תשע עשרה הן, אמור לו 'למה רגשו גוים' (ב א) לית הוא מינון.

אפשרות אחרת לצמצום מספר המזמורים מצאנו בדבריו של אחד הראשונים, רבי יוסף חיון, רבה של ליסבון (המאה הט"ו), שכתב בפירושו (א א): "מכאן עד 'למה רגשו גוים' (מזמור ב) הוא הקדמת הספר הזה ואינו מזמור בפני עצמו".¹² לדבריו, מזמור א אינו מזמור כלל, אלא הקדמה לתהלים. חכם בפירושו (דעת מקרא) אף הרחיב וכתב ששני המזמורים הראשונים (א-ב) הם הקדמה לספר תהלים.

מכיוון שדברי התלמוד והראשונים ביחס לחיבור הקדום של מזמורים אלו ברור, ואינו מוטל בספק,¹³ ומובא במספר מקורות קדומים,¹⁴ יש להביא בחשבון פרקים אלו. מעתה נותר לנו לחפש רק שני צמדים נוספים וכן לשלול אפשרות חיבור של פרקים אחרים.

12. פירושו של ר' יוסף חיון מצוי בשני כת"י: לונדון 229 (מספרו במכון לצילומי כתבי יד - 5441) ואוקספורד בודלי 327 (מספרו במכון לצילומי כתב יד - 17246) ומהדורת דפוס אחת (דפוס שאלוניקי רפ"ב - 1522). לאחרונה סיימנו להחזיר פירוש זה, ותקוותנו לפרסמו בקרוב.

13. אמנם המאירי העיר: 'בכל הספרים המדוייקים מצאנו בו שהוא מזמור אחד שני לזה הראשון'. רד"ק מצוין, כי מזמור 'למה רגשו' הוא המזמור השני, ושכן מצאנו בכל הספרים המדוייקים. ומה שאמרו רבותינו בתלמוד בברכות, הגדירם רד"ק כימקצת רבותינו. נראה שרד"ק כתב זאת כדי ליישב את גרסת הספרים המדוייקים, מפני שנראה שעדות זו מקובלת על רוב שיטות הראשונים כפי שיובא להלן. ועוד, אף לדברי התלמוד בברכות נראה, שכבר בזמנם הופרדו מזמורים אלו.

14. ראה, לדוגמה, חכם (דעת מקרא, עמ' י, הערה 17), המצוין כי בנוסחאות קדומות של ספרים ממקורות חיזוניים המצטטים ממזמור 'למה רגשו', ולפיהם הדברים נאמרו במזמור הראשון.

'למה ה' תעמוד' (מזמור י)

לאפשרות חיבורו הקדום של מזמור י עם מזמור ט ישנן שתי עדויות קדומות: אחת בדברי רש"י, ואחת קדומה יותר, בדברי המדקדק דונש בן לברט. דברי רש"י מוסבים על דברי התלמוד במגילה (זו ע"ב), מהם עולה, מדוע נקבעה ברכת השנים דווקא כברכה התשיעית שבתפילת העמידה. וכך מובא בתלמוד:

מה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית - אמר רבי אלכסנדר: כנגד מפקיעי שערים, דכתיב: 'שבר זרוע רשעי' (תהי' י טו), ודוד כי אמרה - בתשיעית אמרה.

על דברי התלמוד הקשה רש"י:¹⁵ 'ואם תאמר שמינית היא, ותירץ: 'אשרי ולמה רגשו גויים תרתי פרשתא היא. משמע מדבריו, שבנוסח שהיה לפניו, הפסוק 'שבר זרוע רשעי' (י טו), לא הופיע במזמור י כבנוסחנו, אלא במזמור ת. אפשרות זו אינה יכולה להתקיים, אלא אם נצרף למזמורים א-ב גם את המזמורים ט-י.¹⁶ ואולם ראוי שנעיר, כי בעל 'מנחת ש"י'¹⁷ מציין, שמצא נוסחה ישנה ברש"י שכתוב בה: 'וא"ת עשירית היא, וכתב שגרסה זו ישרה בעיניו, 'אע"פ שאין גרסת הספרים מודים לה. אך נראה שהגרסה שלפנינו מתוקנת, שכפירוש רש"י נקט גם הטור, שכתב: 'תשיעית ברכת השנים. ומה ראו לאומרה בתשיעית? אמר רבי אלכסנדר: כנגד מפקיעי שערים, דכתיב שבור זרוע רשעי, ודוד אמרו בתשיעית, דאשרי האיש ולמה רגשו שתי פרשיות הן.¹⁸ מכאן שגם בנוסח הטור הופיע הפסוק בפרק ת, ולכן ציין, שמזמורים א-ב הם נפרדים. נראה שגם בעלי התוספות¹⁹ גרסו כך ברש"י, ולכן הקשו על פירושו: 'אשרי ולמה רגשו תרתי פרשתא היא, שהרי בגמ' (ברי' י ע"א) איתא, דחדא

15. שם, ד"ה 'בפרשה תשיעית'.

16. וכך נכתב במסורת הש"ס (שם).

17. בהקדמתו לתהלים.

18. או"ח סימן קיז.

19. שם, ד"ה 'דוד', וכן הוא בריטבי"א (שם).

פרשתא נינהו. ועל כן כתבו, שצ"ל שילמנצח על מותי (מזמור ט) וילמה הי' תעמוד ברחוקי (מזמור י) תרתי נינהו; ומן האילוץ לתרץ ששני מזמורים אלו הם שניים ולא אחד, משמע שבנוסח שהיה לפניהם, הופיעו מזמורים ט-י כמזמור אחד.

העדות השנייה היא עדותו של דונש בן לברט, המובאת בתשובותיו²⁰ על מנחם בן סרוק. עפ"י דונש, פירוש הפסוק 'למנצח על-מות לבני' (תהי ט א) הוא: למנצח על מות אדם, ששמו 'לבן'. לחיזוק טענתו כותב דונש, כי המזמור עוסק ברשע זה שהיה מתאמץ להרוג נפשות, וכמו שנאמר בהמשך המזמור: 'גערת גוים אבדת רשעי' (ט ו), ועוד נאמר עליו, כי הוא 'ישב במארב הצרים במסתרים יהרג נקיי' (י ח). הפסוק האחרון שמביא דונש, אינו מופיע במזמור ט, אלא במזמור י, והדבר מצביע על כך, שבנוסחו של דונש היו שני מזמורים אלו מזמור אחד. עמוס חכם (דעת מקרא) מציין, כי ניתן לראות רצף של אל"ף בי"ת בין שני המזמורים: אותיות א-כ מופיעות במזמור ט, ואותיות ל-ת במזמור י,²¹ זאת נוסף לביטויים החוזרים בין שני המזמורים, כגון: ענוים (כתיב: עניים), עניים (כתיב: ענוים), וכן הבקשה בשני המזמורים שיישפטו הרשעים ולא יוסיף עוד 'אנושי' לחטוא. גם בתרגום השבעים מובאים מזמורים אלו ברצף כמזמור אחד.²²

'שפטני א-להים' (מזמור מג)

רַבְּנוּ הַמַּאִירִי בַּהֲקַדְמָתוֹ לְפִירוּשׁ מִזְמוֹר מַג עֲמַד עַל הַקֶּשֶׁר שֶׁבֵּין פְּרָקִים מִב-מג, וְאֵלּוֹ דְּבָרָיו: יְהוּא מִזְמוֹר קֶטֶן נִמְשָׁךְ לְזֶה, כֹּאֵלּוֹ הוּא דָּבָר אַחַד;

20. דונש הלוי בן לברט, ספר תשובות דונש בן לברט עם הכרעות רבינו יעקב תם, מהדורת צבי פיליפאווסקי (1855), תשובה 12.

21. אף שרצף האותיות אינו שלם, במזמור ט חסרה האות ד, ובמזמור י חסרות האותיות: נ-ק, זאת נוסף לדברי המדרש (שיה"ש רבה א, ז), שהפייסן אינו מקפיד תמיד לסיים את סדר האל"ף בי"ת, וכלשון המדרש: 'הדין פייטנא כד עביד אלפא ביתא זמנין מחסל לה זמנין דלית מחסל לה'.

22. בחלוקת המזמורים שבתרגום השבעים מופיעים כמזמור אחד המזמורים: ט-י, קיד-קטו. לעומת זאת, מזמורים קטו, קמו חולקו לשניים באופן הבא: קטו (א-ט), קטו (י-יט); קמו (א-יא), קמו (יב-כ).

ואף שאין בדבריו עדות על מסורת קדומה המאחדת את הפרקים למזמור אחד, מכל מקום יש בדבריו גילוי לקשר הדוק בין הפרקים. קשר זה ניכר לעין גם בקריאה שטחית של הפרקים, שכן ביטויים רבים חוזרים באופנים שונים, כדלהלן:

1. 'ישועות פְּנִי' (מב ו) - 'ישועות פְּנֵי נְאֻלֵּהִי' (מב יב) - 'ישועת פְּנֵי נְאֻלֵּהִי' (מג ה).
2. 'אוֹמְרָה לְאֵל סְלַעִי' (מב ז) - 'כִּי אֲתָה אֱלֹהֵי מְעוֹזִי' (מג ב).
3. 'לְמָה שְׂכַחְתִּנִּי' (מב ז) - 'לְמָה זָנַחְתִּנִּי' (מג ב).
4. 'לְמָה קָדַר אֶלַּךְ בְּלַחַץ אוֹיְבִי' (מב ז) - 'לְמָה קָדַר אֶתְהַלֵּךְ בְּלַחַץ אוֹיְבִי' (מג ב).
5. 'יְמָה תִּשְׁתַּחֲוֶה נַפְשִׁי וְתִהְיֶה עֲלַי, הוֹחִילִי לֹא-לֵהִים כִּי עוֹד אוֹדְנִי' (מב, ו-ז) - 'יְמָה תִּשְׁתַּחֲוֶה נַפְשִׁי וְיִמָּה תִּהְיֶה עֲלַי, הוֹחִילִי לֹא-לֵהִים כִּי עוֹד אוֹדְנִי' (מב יב) - 'יְמָה תִּשְׁתַּחֲוֶה נַפְשִׁי וְיִמָּה תִּהְיֶה עֲלַי הוֹחִילִי לֹא-לֵהִים כִּי עוֹד אוֹדְנִי' (מג ה).

גם מוטיב העלייה לרגל מופיע בשני המזמורים: 'בְּקוֹל רִנָּה וְתוֹדָה הִמּוֹן חוֹגְגִי' (מב ה) - 'וְאֲבֹאֶה אֶל מִזְבֵּחַ אֱלֹהִים אֶל אֵל שְׁמַחַת גִּילִי וְאוֹדֶךָ בְּכִנּוּרִי' (מג ד). אותה בקשה-תקווה חוזרת בשני הפרקים: 'צְמַאָה נַפְשִׁי... מְתִי אֲבֹא וְאֶרְאֶה פְּנֵי אֱלֹהִים' (מב ג) - 'וְאֲבֹאֶה אֶל מִזְבֵּחַ אֱלֹהִים...' (מג ד). אפשרות השיתוף בין הפרקים כל כך ברורה, עד שחכם בפירושו (בדעת מקרא) התייחס אליהם כמזמור אחד.²³ ראייה נוספת לאחדות המזמורים ניתן למצוא בעובדה שמזמור זה ומזמור עא (על אפשרות איחודו עם מזמור ע נעסוק להלן). הם המזמורים היחידים בספר שני של תהלים, שאין

23. לדבריו, גם מנהג הספרדים (והתימנים) לקרוא אותם יחד בחג סוכות מעיד על אחדותם. על דרך זו יש להוסיף, שמנהג התימנים לומר בשלושת הרגלים לאחר מזמור של חג, את המזמורים: 'אשרי האישי' (א), 'למה רגשוי' (ב) ומזמור 'הללויה הללו אל בקדשוי' (קנ). עצם אמירת מזמורים א-ב ו-קנ מצביע, כנראה, על איחודם הקדום, ולכן נהגו לומר את המזמור הראשון (א-ב) ואת המזמור האחרון (קנ).

בראשם כותרת. עם זאת, ראוי שנציין, שלא נמצא כתיי כלשהו התומך באיחוד פרקים אלו.

'בן ה' חסיתי' (מזמור עא)

גם בעניין צמד המזמורים ע-עא העירו רד"ק והמאירי על הזיקה שביניהם. לדבריהם, אין לצמד זה פתיחה 'למנצח' או 'מזמור', משום שמזמור אחד נאמר מיד אחרי המזמור שלפניו וסמוך לו. אמנם אין בכך ראייה לאחדותם הקדומה של מזמורים אלו, משום שייתכן שמזמור עא נאמר תמיד סמוך למזמור ע, בלא שהיו מעולם מזמור אחד. אך כבר מעיון ראשוני במזמורים נראה, שתחילתו של מזמור ע זהה לסיומו של מזמור עא: **'יִבְשׁוּ וַיִּחַפְּרוּ מִבְּקָשֵׁי נַפְשִׁי יִסְגּוּ אַחֲרָיו וַיִּקְלְמוּ חֲפָצֵי רַעְתִּי'** (ע ג) - **'כִּי בִשׂוּ כִי חֲפְרוּ מִבְּקָשֵׁי רַעְתִּי'** (עא כד), דבר המצביע על סיום מעין פתיחה, שהתלמוד בברכות הצביע עליו כמאבחן לאחדות המזמורים.

נוסף לכך מצויים במזמורים אלו גם ביטויי לשון משתפים, כדלהלן:

1. **'לְעֲזָרְתִּי חוֹשֶׁה' (ע ב) - 'לְעֲזָרְתִּי חוֹשֶׁה' (עא יב).**
2. **'יִבְשׁוּ וַיִּחַפְּרוּ מִבְּקָשֵׁי נַפְשִׁי' (ע ג) - 'יִבְשׁוּ וְכָלוּ שְׁטָנֵי נַפְשִׁי' (עא יג).**
3. **'חֲפָצֵי רַעְתִּי' (ע ג) - 'מִבְּקָשֵׁי רַעְתִּי' (עא יג) - 'מִבְּקָשֵׁי רַעְתִּי' (עא כד).**

גם במסורת התימנית²⁴ מזהים פרקים אלו כמזמור אחד, וגם חכם בפירושו (דעת מקרא) התייחס לפרקים אלו כמזמור אחד מחמת תוכנם המשותף. ראייה נוספת לאחדות המזמורים ניתן למצוא, כמוזכר לעיל, בעובדה שמזמור זה ומזמור מג הם היחידים בספר שני של תהלים, שאין בראשם כתובת.²⁵

24. הרב יוסף קאפח בהערותיו לפירוש רס"ג (תה' עא) מציין, שבכל כתיי העתיקים שברשותו, מזמורים אלו אחד הם. כך כתב גם בפירושו לרמב"ם הל' חנוכה (ג יב, הערה ל); כך גם אצל הרב פנחס קרח בהקדמתו לתהלים נוסח תימן, בני ברק תשס"ב.
25. גם במקצת כתיבי יד עתיקים מזמורים אלו מופיעים כמזמור אחד, אך בכתר ארס-צובה, בכתיי לנינגרד ובתרגום היווני - שני מזמורים.

הפרקים צא, צד, צה, צז

הפרקים צא ו-צד, אף שאינם בעלי כותרת מובהקת, לא מצאנו רמז מובהק לאפשרות צירופם למזמורים אחרים, וכן לא נמצאה לכך עדות בכתבי-היד. לעומת זאת, מזמור צז שבמהדורת גינצבורג מצורף למזמור צו.

הפרקים קיד, קטו, קיז

מדברי הרמב"ם בהלכות חנוכה (ג, יב-יג) ניתן לדייק וללמוד על המסורת של חלוקת מזמורים אלו כפי שהחזיק בה, ואלו דבריו:

מנהג קריאת ההלל בימי חכמים הראשונים כך היה, אחר שמברך הגדול שמקרא את ההלל מתחיל ואומר הללויה וכל העם עונין הללויה... וכן כשהקורא מגיע לראש כל מזמור ומזמור הן חוזרין ואומרין מה שאמר, כיצד כשהוא אומר **'בצאת ישראל ממצרים'** (קיד) כל העם חוזרין ואומרין **'בצאת ישראל ממצרים'**, והקורא אומר **'בית יעקב מעם לועז'** וכל העם עונין **'הללויה'**, עד שיאמר **'אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני'** (קטז) וכל העם חוזרין ואומרין **'אהבתי כי ישמע ה' וכו'**, וכן כשיאמר הקורא **'הללו את ה' כל גוים'** (קיז) כל העם חוזרין ואומרין **'הללו את ה' כל גוים'**.

נראה באופן ברור, שהרמב"ם מונה כראשי פרקים את המזמורים קיד, קטז ו-קיז, ומשמיט את מזמור קטו. ומכאן נראה, שעפ"י נוסח הרמב"ם, מזמור קטו אינו מזמור עצמאי, אלא מחובר למזמור קיד הקודם לו. גם רס"ג בתרגומו התייחס לפרקים קיד-וקטו כמזמור אחד, שכן הוא תרגם בתחילת מזמור קטו: **'כך, ה' לא לנו תעשה...'**²⁶ משמע שראה במזמור זה המשך של המזמור הקודם. ואמנם בעניין איחודם של מזמורים קיד-קטו ישנן עדויות רבות: רד"ק ומנחת שי כתבו שיש ספרים שבהם מזמור קטו

26. במקור הערבי: **'כדיאך יא רב לא לנה תפעל...'** (רס"ג, מהדורת הרב קאפח).

אינו תחילת מזמור. גם בכתר ארם-צובה, כת"י ואטיקן אורבינטי 2, כת"י לנינגרד ובתרגום היווני מופיעים מזמורים אלו ברצף כמזמור אחד.

- ג -

אולם המדקדק בדברי הרמב"ם יראה, שלבד ממזמור קטו הוא השמיט גם את מזמור קיח (יהודו להי כי טוב כי לעולם חסדו).²⁷ רבים דקדקו בדברי רמב"ם אלו והגיעו למסקנות שונות. הרב קאפח²⁸ ציין, שהרמב"ם קיצר בדבריו, כיוון שהוא הביא רק דוגמה, ואכן צריך הציבור לחזור גם על ראש מזמור קיח.²⁹ לעומתו, הרבנים עובדיה יוסף³⁰ ומאיר מאזוז³¹ ציינו, שהרמב"ם השמיט מזמור קיח, משום שאינו ראש פרק, אלא מחובר למזמור קיז. לחיזוק דבריו הביא הרב מאזוז את דברי התוספות בפסחים,³² ולדבריהם, לא ייתכן שיהיה מזמור המחזיק שני פסוקים, וא"כ לא ייתכן שמזמור קיז עומד בפני עצמו, שהרי הוא כולל שני פסוקים בלבד, ומכיוון שהזכירו הרמב"ם כראש פרק, מחייב הדבר להצמידו עם מזמור קיח ולא עם קטו.

לכאורה, ניתן להביא ראיה לדברי הנ"ל מן המשנה בסוכה (לו ע"ב):
 "והיכן היו מנענעין? בהודו להי תחילה וסוף. ופירש המאירי (שם):
 "ופירוש תחלה - הראשון הסמוך ליהללו את ה' כל גוים' (קז, א), וסופו -
 אותו שבסוף המזמור (פי' הסמוך. י"ק) ליאלי אתה ואוד' (קיח, כח)".
 נשאלת השאלה, מפני מה לא כתב המאירי באופן פשוט, תחילה - תחילת

27. ראה לחם משנה (שם, יב) שהקשה ותירץ, וכן עמק המלך: "לא ידעתי מפני מה דילג רבינו לא לנוי שהוא ג"כ ראש הפרק וצריכין ג"כ לענות לא לנוי ואולי חסרון דפוס הוא". וראה גם במרכבת המשנה (ח"יב) לרבינו שלמה מחעלמא (ירושלים תשי"ס) עמ' שנח.

28. הרב יוסף קאפח בפירושו על הרמב"ם (שם).

29. ואילו הרב פנחס קרח מציין בהקדמתו לתהלים נוסח תימן, עמ' ד, דאין לומר דתנא ושייר, דמאי שייר דהאי שייר, אך קבלת קדמונינו תכריע לדחות דיוקים.

30. מאור ישראל (ח"יב), פסחים קיז ע"א, ד"ה תוס'.

31. יקמ"ז מזמורי תהלים, בתוך: תהלים עם ביאור אמת קנה, בני ברק תשי"ס, עמ' שיא-שיג.

32. קיז ע"א, ד"ה יהכי גרסינן.

המזמור, ובמקום זה כתב בלשון שאינה ברורה. נראה שבנוסח המאירי מזמורים קיז-קיח היו מחוברים, ומעתה יהודו לה"י הראשון אינו תחילת מזמור, ועל כן אין המאירי מציין לתחילת המזמור, אלא לפסוק הסמוך ליהללו את ה' כל גוים, שהוא תחילת המזמור. ייתכן גם שבשל נוסח זה היו שפירשו יתחילה וסוף - כתחילת הפסוק וסופו.³³ אולם שיטה זו דחוקה מאוד, שהרי לשיטה זו מזמורים קיז-קיח הינם מזמור אחד, ואילו בגמ' (שם) מובא באופן ברור, שמזמור קיח הוא ראש פרק: יהוא אומר הודו לה' והן אומרים הודו לה' - מכאן שמצוה לענות ראשי פרקים! וכך נראה גם מדברי רש"י (שם): יתחלה וסוף - הודו שבתחלת הפרק, והודו שבסוף הפרק בסוף ההלל, מן הודו עד סוף ההלל חדא פרשתא³⁴ במנין פרשיות של ספר תהלים! ועוד, מהתלמוד בברכות (ט ע"ב) עולה, שאחד המאפיינים של פרשה הוא, שהיא פותחת ומסיימת באותו ביטוי, וכל שכן במזמור זה שפותח ומסיים בפסוק שלם: יהודו ליי' כי טוב כי לעולם חסדו!

גם בעל מנחת שי ציין, שמזמור קיז אינו מזמור עצמאי, אלא שהוא מחובר עם מזמור קטז הקודם לו. לדבריו, הוא מצא בספר קדמון,³⁵ שמזמור קיז אינו תחילת מזמור, אלא דבוק עם המזמור שלפניו, כלומר, מזמורים קטז-קיז מזמור אחד הם.³⁶ לזיהוי קמו מזמורי התהלים, נדרש גם יהודע ביהודה,³⁷ על-פי דברי התוספות בפסחים,³⁸ שמזמור קלד מחובר עם שני הפסוקים הראשונים של המזמור שאחריו (קלה), והמזמור שאחריו מתחיל משם, עד סוף מזמור קלו. נמצא משלושה מזמורים

33. כמובא במאירי (שם) בשם י"מ, ובתוספות (שם ד"ה יבתודו) בשם יש אומרים!

34. ואין להבחין בין פרשתאי לבין מזמורי, שבתהלים פרשתא היא מזמור, וכן משמע מלשון התלמוד בברכות (ט ע"ב) אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשתא היא!

35. וכן נמצא בכת"י פרמה מסי' 2808.

36. מנחת שי בתוך תהלים אמת קנה, עמי שלא. ושם כתב, שהמזמורים שיש לחברם: א-ב, ט-ג, קטז-קיז.

37. הרב יחזקאל לנדאו, שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא), קונטרס אחרון סימן קיב. תשובה זו הובאה גם בתשובות תלמידו, הרב אלעזר פלעקלס, בשו"ת תשובה מאהבה ח"א סימן קיא.

38. פסחים קיז ע"א, ד"ה יהכי גרסינן!

נשארים רק שניים: קלד-קלה(ב), קלה(ג)-קלו, זאת בצירוף שיטת התוספות, שפרק קיז אינו מזמור עצמאי, ידלא יתכן שיהיה המזמור שני פסוקים. כך שלדבריו, כדי להגיע לקמו מזמורים, יש לחבר את המזמורים א-ב, קטז-קיז, קלד-קלה(ב), קלה(ג)-קלו. אבל שיטה זו קשה גם היא, ולבד מהיותה מנוגדת לדברי הרמב"ם שהובאו לעיל, שמזמור קיז הוא ראש פרק, גם ממסכת סופרים (כ ז) נראה בבירור, שבהלל ישנם חמישה מזמורים: קיג, קיד, קטז, קיז ו-קיח, ורק מזמור קטו אינו מזמור עצמאי, וכך נכתב שם:

וגמרין את ההלל כל שמונת ימי חנוכה. בשלשה פרקים הראשונים, אין משיבין, ואין צריך לומר לשאול, בשנים האחרונים, שואלין מפני היראה ומפני הכבוד. ואילו הן שלשה ראשונים: יהללו עבדי יי"י (קיג), יבצאת ישראל (קיד), 'אהבתי (קטז). שנים האחרונים: יהללו את יי"י (קיז), יהודו ליי"י (קיח).

- 4 -

כבר הזכרנו לעיל את דברי התוספות (פס' קיז ע"א), ידלא יתכן שיהיה המזמור שני פסוקים. דברים אלו תמוהים, כפי שראה להעיר על אתר המהרש"א. גם חכם,³⁹ שבפירושו חיבר את פרקים קיז-קיח, בסיכומו למזמור קיז ראה לדחות את האפשרות לחבר את הפרקים קיז-קיח, בשל הטענה שמזמור זה מחזיק שני פסוקים, שהרי ישנם מזמורים בני שלושה פסוקים (קלא, קלג, קלד). אף שאין ראייתו מוחלטת, שהרי במקומות רבים מצאנו, כי מספר הפסוקים המינימלי לפרשה הוא שלושה פסוקים, כגון בעלייה לתורה, כך שיתכן שמזמור יחזיק שלושה פסוקים, אך לא שניים. מכל מקום, מהמובא במסכת סופרים, במסכת פסחים בתלמוד, בשיטת הרמב"ם ובשאר ראשונים נראה בבירור, שמזמור קיז הוא מזמור עצמאי.

39. דעת מקרא, עמי שסי"ג.

לפיכך נראה לנו, שאין כוונת התוספות לומר, שאין מזמור המחזיק שני פסוקים, אלא שאין אנו רשאים להניח שמזמור קלד מחזיק שני פסוקים, כיוון שמציאות זו נדירה ביותר. וכך נראה מדברי התוספות⁴⁰ גם במקום אחר, המציינים את ששת מזמורי ההלל כראשי פרקים:

וכן כולם (פיי ראשי הפרקים. י"ק) כגון: 'הללויה' (קיג), 'בצאת ישראל ממצרים' (קיד), 'לא לנו ה' לא לנוי' (קטו), 'אהבתי כי ישמע ה'' (קטז), 'הללו את ה' כל גוים' (קיו), 'הודו לה'' (קיח).

- ה -

כנגד ההשערות המתוארות לעיל, מעניינת מאוד העובדה, שחלוקת המזמורים המקובלת במסורת תימן, היא דווקא החלוקה ל-קמו מזמורים. עפ"י מסורת זו, מזמורים א-ב, ע-עא ומזמורים קיד-קטו - נחשבים מזמור אחד; ואף שהמסורת התימנית נחשבת למסורת מהימנה ומדויקת,⁴¹ נראה, לכאורה, שמסורת זו אינה תואמת לנאמר בתלמוד בברכות כנוצר לעיל, המונה את מזמור 'ברכי נפשי' כמזמור קג, ואילו במסורת זו יהיה מזמור זה, מזמור קב. על מנת ליישב מסורת זו עם דברי התלמוד נצטרך לומר, ולא בדרך של דוחק, שהתלמוד לא דקדק בדבריו, ומזמור 'ברכי נפשי' נמנה כמזמור קג ולא כמזמור קב, רק כדי ללמד על חיבורם של מזמורים א ו-ב, כדרך שלא דקדק התלמוד בדבריו במגילה, וציין את הפסוק 'שבור זרוע רשע', כפסוק המופיע בפרק ט, על אף שהוא מופיע במזמור ה, כפי שהעיר שם רש"י.

40. תוספות סוכה לח ע"ב, ד"ה 'מכאן'.

41. ראה, לדוגמה, מה שנכתב בהקדמת מהדורתו של הרב פרנקל לרמב"ם ובמהדורת הרב ברויאר לתנ"ך, ודבר זה מן המפורסמות, שאין צריכות ראיה.

- 1 -

ידיעה נוספת על מסורת חז"ל בנידון דידן מספק לנו רבי יוסף חיון. בהקדמתו הרביעית לפירושו לתהלים הוא כותב את הדברים הבאים:

הנה חלקי הספר הזה הכוללים חמשה כמספר חמשה חומשי תורה. הראשון מתחלת הספר עד סוף מזמור אשרי משכיל אל דל (מזמור מא). והשני מימשכיל לבני קרח, כאילי (מב א-ב) עד סוף מזמור לשלמה אלהים וגוי (עב א). והג' ממזמור 'אך טוב לישראל (עג א) עד סוף מזמור 'משכיל לאיתן האזרחי (פט א). והד' ממזמור יתפלה למשה (מזמור צ) עד סוף מזמור 'מי ימלל גבורות יי' (מזמור קו). והה' ממזמור 'יאמרו גאולי יי' (מזמור קז) עד סוף הספר... וכל חלק מאלה החמשה נחלק לחלקים רבים, והם המזמורים שבחלק ההוא. מספר מזמורי החלק הראשון **ארבעים** לדעת רז"ל, כי 'אשרי האישי וילמה רגשו' לדעתם מזמור אחד... ומספר מזמורי החלק השני **ל"א**, ומספר מזמורי החלק הג' **י"ז** מזמורים, ומספר מזמורי החלק הד' **י"ז** מזמורים ג"כ, ומספר מזמורי החלק הה' **מ"ב** מזמורים, סך כולם **קמ"ז** כמספר שני יעקב.

מן הדברים נראה,⁴² שעפ"י מסורתו של הנ"ל, צמד מזמורים בספר ראשון ושני צמדים בספר חמישי היו מחוברים, ומסורת זו שונה מהמסורת התימנית. למרבה הצער, לא ציין רבי יוסף חיון, אלו מזמורים יש לחבר. ייתכן שיש לחבר את המזמורים קיד-קטו, ואת אחד מן המזמורים קיז-קטו, קיז-קיח ומזמורים קלד-קלה(ב), קלה(ג)-קלו, אלא שאפשרות זו דחוקה, כפי שכתבנו לעיל.

42. במקום נוסף מציין רבי יוסף חיון את מקומו של פסוק במזמור מסוים, ומספר זה מתאים למסורת חז"ל, כדלהלן: 'והימן מזמור אחד הנכתב בשמו, והוא מזמור פ"ז (בנוסחנו פח).

- 2 -

בסיכומו של דבר, נותרנו עם שתי מסורות, המסורת התימנית, המציינת את המזמורים שיש לתקבֵרם, ומסורת חלקית של רבי יוסף חיון, שהמזמורים שיש לתקבֵרם, אינה ברורה דייה. נישא תפילה, שיימצאו בעתיד עדי נוסח מובהקים יותר, שישפכו אור על הנידון שלפנינו.